
İLKELDEN MODERNE KOKUNUN TÜKETİMİ VE TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ YANSIMASI

CONSUMPTION OF FRAGRANCE FROM PRIMITIVITY UP TO MODERNITY AND ITS REFLECTIONS IN TURKISH CULTURE

ОТ ПИМИТИВНЫХ АРОМАТОВ ДО СОВРЕМЕННЫХ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ НА ТУРЕЦКУЮ КУЛЬТУРУ

Fidan UĞUR ÇERİKAN*

ÖZ

Toplumsal ritüellerin önemli bir bölümü, mitik dönemlere kadar götürülecek arkaik bir yapıya sahiptirler. Bu anlamda, insanın fizyolojisinden kaynaklı olarak bu arkaikliğe sahip olan unsurlardan biri de koku ve kokuya dair ritüeller olmaktadır. Tespit edilebilen verilerden hareketle Eski Mısır'dan, Asur, Hindistan, Çin, Orta Asya ve Eski Yunan'a kadar geniş bir coğrafyada kullanılan koku, pek çok ritüelde yer almaktadır. İlkel dönemden modern zamanlara kadar farklı toplumlarda benzer işlevler doğrultusunda kullanılan koku, çağdaş insan açısından günümüzde yeni bir formda sunulmaktadır. Bir yönüyle alış veriş kültürünün parçası olan koku; diğer bir açıdan toplumsal hafızanın ortadan kalkmasına yol açacak şartlar doğrultusunda oluşan bir çizgi içerisinde, yeni bir yola girmektedir. Bu çalışma, toplumsal anlamda kokunun tarihsel düzlemdeki ilerleyişini/değişimini ve çağdaş dönemdeki yeniden kurgulanmasına yönelik süreçlerini tarihsel gelişim, işlevsel ve antropolojik bakış açıları çerçevesinde ele almıştır. Konuya ilişkin farklı motiflerde görülen sınıflamalardan ayrı olarak, bir düzenlemeden çok, bireyin ve özellikle bireylerin bileşimiyle oluşan toplumların temel gereksinimleri ve kendilerine sunulanlar, yeni sosyal kodları belirlemeyi hedeflemiştir. Bu anlamda ilkelden moderne gelen süreçte yaşamın farklı evrelerinde kendine yer bulan koku; günümüzde hem bir ticari faaliyet ürünü, hem de bir yönüyle geçmişten getirdiği ritüelleri, değişim dönüşümle yeni formlarda yaşatan bir unsurdur. İnsanoğlunun beklenti ve ihtiyaçlarında var olan benzerlik sürdükçe kokunun yaşam alanı da devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Koku, Koku Kültü, Tüketim kültürü, Türk kültürü, Kültürel bellek.

*ORCID: 0000-0002-5913-9715, Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi/Rektörlük, fcerikan@pau.edu.tr

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

ABSTRACT

A large number of communal rituals are of archaic structure that can be traced back to mythical times. In this sense, one of the elements with such an archaic structure due to human physiology is fragrance and rituals related to fragrance. Based on the data that can be detected, the fragrance used in an extensive geography ranging from Ancient Egypt to Assyria, India, China, Central Asia and Ancient Greece is found out to have been included in many rituals. Fragrance, which has been used with similar functions in different societies from primitive up to modern times, is presented in a new form for use by modern people today. Fragrance, which is part of consumption culture in a way, is gaining a new dimension in line with the conditions that will lead to disappearance of social memory. This study deals with the development of fragrance in its historical course in the social sense and its reconstruction in the contemporary period within the framework of historical development, functional and anthropological perspectives. Apart from the classifications as an arrangement applied in various motifs on the issue, basic individual needs and societies formed by the combination of individuals in particular and what is offered to them are the main elements to determine new social codes. Fragrance, which has existed in different stages of life from primitive to modern periods, is both a product of commercial activity and an element that keeps alive the rituals brought from the past in new forms through adaptation and transformation. As long as the expectations and needs of human beings continue to be similar, fragrance will manage to maintain its existence.

Keywords: Fragrance, Fragrance Cult, Consumption Culture, Turkish Culture, Cultural Memory

АННОТАЦИЯ

Большинство социальных ритуалов имеют архаичную структуру, ведущую к мифическим временам. В этом смысле одним из элементов, обладающих такой архаичностью, являются ритуалы обоняния и запаха. Основываясь на исследуемые данные можно обнаружить, что аромат, используемый в широкой географии от Древнего Египта до Ассирии, Индии, Китая и Древней Греции, включен во многие ритуалы. Аромат, который использовался для аналогичных функций в разных обществах от первобытного периода до наших дней, сегодня представлен в обновлённом виде для современных людей. С одной стороны, аромат, является частью торговли, а с другой стороны, он изменился в соответствии с условиями, которые приведут его к исчезновению из социальной памяти. В нижеследующем исследовании обсуждаются этапы прогресса ароматов по отношению своего социального назначения и способы их реконструкции в старом виде в современной эпохе. Кроме разных периодов из истории развития исследуемого вопроса, определяются новые социальные коды самого предмета. Устанавливается, что аромат, который нашёл свое место на разных этапах своего существования в период от первобытного до современного, продолжает существовать как продукт коммерческой деятельности, продолжая ритуалы из прошлого. До тех пор, пока имеется потребность среди людей на разные ароматы, их жизнеспособность будет продолжаться.

Ключевые слова: запах, культ запаха, культура потребления, турецкая культура, культурная память.

Giriş

İnsanlık tarihi açısından arkaik bir nitelik taşıyan ve buna bağlı olarak ritüeller barındıran unsurlardan biri olarak kabul edilebilecek koku ve kokuya bağlı uygulamalar, her toplumun zamanla şekillendirdiği farklılıklara karşın işlevsel boyutunda çeşitli ortaklıklar barındırmaktadır. Bu yönüyle insanlığın var oluşundan itibaren kokuya karşı geliştirilen tutumlar; dönemlere ve bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte, düşünsel gelişim ve ortak kullanım ürünlerinin artmasına paralel olarak tüketim ve işlev açısından benzerlikler barındırmaktadır. Tören ve ritüellerin arkasında yatan en önemli unsurlardan biri olan koku, biyolojik gerçekliği çerçevesinde Türkçede “*Nesnelerden yayılan küçücük zerrelerin burun zarı üzerindeki özel sınırlarda uyandırdığı his/duygu*” (Türkçe Sözlük,2009:1196) şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanlığın biyolojik anlamdaki ortaklığının getirmiş olduğu yansımalarına karşın, coğrafyanın bireye ve dolayısıyla topluma/milletlere getirdiği zorunluluklar, bireyin doğum öncesinden başlayarak ölümü sonrasına kadar devam ettirdiği bir “koku kültürü”nü var etmiştir. İnsan fizyolojisinin alanına giren ve insanın fiziksel evrimine karşın kendini koruyan koku alma duyusu hakkında elde edilen bilgiler, tarihsel anlamdaki derinliğine ve ilkel insana kadar götürülebilecek uygulamalarına karşın, nispeten oldukça yakın bir tarihe dayanmaktadır.

Kokunun Kısa Tarihiçesi

Kokunun Tanrı'ya bir yakarış ve Tanrı(lar)a armağan edilen bir hediye olarak kabul edilmesine bağlı olarak, güzel koku üretiminin ve kullanımının kökenine dair ilk bilgiler, Eski Mısır'dan elde edilmiştir. Araştırmacılarca Eski Mısır'da din adamlarının kokulu merhemlerle ve tütüslerle Tanrı heykellerini kokulandırdıkları ve Tanrı(lar)a sabah ‘reçine’, öğlen ‘mür’, akşam ise ‘kyphi’ sundukları belirlenmiştir. Aynı şekilde eski Mısır toplumunda MÖ 3000 tarihinden itibaren toplumsal anlamda ilk uygulamalar da tespit edilmiş, kişisel bakım amaçlı güzel kokuların kullanıldığına; vücutlarını güneşten korumak ve nemlendirmek için kokulu yağlarla masaj yapmış olduklarına dair kanıtlar bulunmuştur. Yine bu bölgedeki arkeolojik kazılarda bolca bulunan koku kaplarından; antik dönemden itibaren “koku”nun dinî merasimlerde, çeşitli ritüellerde ve özellikle cenaze defin işlemlerinde kullanıldığı, hatta tabutlara parfüm şeklinin resmedildiği; saraylarında güzel kokuya ve buhura ayrıca önem verildiği, tıbbi ve kozmetik amaçlı da bulundurulduğu tespit edilmiştir (Temiz,2007:2;Topal,2007:6). Bu coğrafyada temizleyicilerin ve özellikle sabunun bilinmemesinden dolayı kokulu yağların, merhemlerin temizlik malzemesi olarak kullanıldığı; hatta yöneticilerin farklı koku üretimi için kendi topraklarında bulunan hammaddelere ilave olarak Arabistan, Hindistan ve Çin'den hammadde getirttikleri de bilinmektedir. İbraniler, Asurlular, Babilliler, Persler ve Yunanlar; Mısır'da kokuya bağlı olarak geliştirilen parfüm sanatını devam ettiren uygarlıklar olmuşlardır. Kokulu çiçek ve ağaçlara tutkun olan Babilliler, tapınaklarını esans kokularıyla doldurarak, dini ritüellerinde kokulu bitki ve ağaçları kullanmışlardır. Asurlular güzel kokuları büyük miktarda tüketen bir toplum olmuş; özellikle kadınların vücutlarını, yumuşatmak için süngertaşıyla

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

ovaladıktan sonra en pahalı kokularla bezemişlerdir. Eski Doğu'da ün yapmış Asur parfümleri, bedensel temizliğin yanı sıra ruhsal temizlik amaçlı da kullanılmıştır. MÖ 600'lerden 400'lere kadar varlığını sürdürmüş olan Persler ise gül yetiştirmek için kendilerine geniş alanlar ayırmışlardır (Genders,1972:18-35;Yentürk,2005; Topal,2007:7). Parfüm ve kokulu kremlerin orta sınıfta yaygınlaştığı MÖ erken VI. yy'da, Korinth atölyesinin, Filistin ve Mısır'ın bilindik parfüm ve kap formlarından farklı, yeni bir ürün ve buna ait kendine özgü bir kap formu vardır. Bu kapların başta Lidya, Batı Anadolu ve Frigya olmak üzere İtalya ve Yunanistan'da görülmeye başladığı bu dönemde koku ile ilgili göz kamaştırıcı bir zenginliğin olduğu kaynaklarda mevcuttur (Temiz,2007:3). Parfümün Tanrı katından geldiğine inanılan Eski Yunan'da parfümcülük, genellikle kadınlar tarafından yapılmış ve Doğu etkisinin çok belirgin olduğu Eski Yunan parfümcülüğünde Hindistan, Mısır ve Babil parfüm sanatlarının etkileri de açıkça görülmüştür. Bu dönemde Atina'da koku satan dükkânların sayısının artmış olduğu kaynaklarda mevcuttur ve Yunanlıların vücudun farklı yerlerine farklı kokular sürdükleri de göstergelerle belirlenmiştir. İslam dünyasında ise Hz. Muhammed'in güzel kokulara düşkünlüğü ve İslam dininin güzel kokuların kullanımını sünnet olarak kabul etmesi, kokuların kullanımını artırmıştır. Bilhassa Ortaçağ İslam dünyası parfümcülüğü, kadın ve erkekler için ayrı kokular üreterek bu alanda öncü bir tutum izlemiştir; dolayısıyla bu dönemde "Galiye" adı verilen çok pahalı ve zengin kesim tarafından tercih edilen parfümlerin yanı sıra masrafı az olan, ucuz türde parfümlerin de üretilmesiyle her kesime hitap eden bir parfümcülük anlayışı gelişmiştir. Asya ve Afrika'nın İslam inancı çerçevesinde gelişen parfümcülüğüne karşın, günümüzdeki boyutuyla parfümcülük anlayışı, Doğu'da değil Avrupa'da başlamıştır. Modern parfümcülüğün başlangıcı, XI. ve XII. yy'da seferden dönen Haçlıların yanlarında taşıdıkları parfümleri Avrupa'ya getirmeleriyle gerçekleşmiştir (Yentürk,2005; Groom,1997;Topal,2007:9). XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'da parfüm ve türevlerinin kullanımının artışındaki en önemli neden ise, veba ve diğer salgın hastalıklarla mücadele adına yapılan yanlış sağlık bilgilendirmesi sonucunda banyoların kapatılması olarak görülmektedir. Bu süreçte ve sonrasında, özellikle Fransa ve İngiltere'nin kentlerinde ortaya çıkan ağır kokular, insanların sokaklarda kokulu çiçeklerle dolaşmasına ve yanlarında parfüm bulundurmasına neden olmuş; bu durum da sadece estetik bir davranış olmaktan çıkarak sokakların kokusunu hissetmemek amacıyla yapılan eylemlere/uygulamalara dönüşmüştür. Banyo yapmanın vücudun dengesini bozduğuna inanılması, sonrasında da kuru ovunma ve parfümün her türlü yıkamadan üstün tutulması bir alışkanlığa dönüşmüş ve parfüm kültürünün gelişmesine zemin hazırlamıştır. (Hurton, 1995;Vigarello, 1985;Topal, 2007: 10-11).

Türk Kültüründe Koku

Dünya ekseninde görülen bu tarihsel kabul ve ritüellere karşın, Türklerin ilk dönem ritüellerindeki kokuya dair bilgileri oldukça sınırlıdır. Şaman törenlerinde şaman, gerek bulunduğu mekâna, gerekse yapacağı törene katılacak kişilere yönelik olarak tütsüler uygulamakta; yapacağı ritüellerle birlikte koku

bulunulan bölgeyi ve kişiyi bir anlamda kötü ruhlardan ve kötü enerjiden arındırmaktadır. Bu bağlamda dini törenlerde kullanımına yer verilen “koku”nun bu fonksiyonu, kokunun kutsalla bağ kurma noktasında önemli bir yerde olduğunu göstermeye imkân vermektedir. Bu yönüyle eski Türk kültüründen itibaren kokunun farklı şekillerde kullanıldığı bir realitedir. Konuya ilişkin olarak Bilge Kağan Abidesinin güney yüzünde Bilge Kağan’ın babasının ölümü üzerine düzenlediği yas töreninde bol miktarda “kokuluk”, “yog yıpar”ı ve “sandal ağacı” kullanıldığıyla ilgili kısımlar şöyle geçmektedir: “11. Kangı Lisün Tay sengün başad(u) biş yüz eren ketli. Kokuluk ö (...) altın gümüş kerğersiz kelürti. Yog yıparıg kelürüp tike birti. Çından ıgaç kelürüp öz yar [...] 11. babası Lisün Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk....altın, gümüş, fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz..” (Ergin,2000:55) Kutadgu Bilig’de ise kötü koku için “arısız yıdı (temiz olmayan koku / 6514. beyitte)” ifadesi geçer. Aynı eserde 70. beyitte “Tümen tü çiçekler yazıldı küle/ Yıpar toldı kafur ajun yıd bile (Binlerce çiçekler gülererek açıldılar; dünya misk ve kafür kokusu ile doldu.)” “yıpar/kafur”; 71. beyitte “Şaba yili koptı karanfil yıdın/ Ajun barça bütrü yıpar burdı kin. (Karanfil kokulu bahar rüzgârı esti; dünyanın her tarafı misk ve amber kokusu ile doldu.)” “kin/yıpar” ifadeleri koku karşılığı kullanılan kelimeler olmuştur (Hâcib,1979:24). 1060. beyitte “Kayusu sogık itti kattı cülab/kayu kıldı birdi kereklig şerab” (Biri şerbet hazırladı ve gül suyu kattı; biri lüzumlu gördüğü bir içki yapıp verdi.) gülden çıkarılan sudan bahsedilmektedir. (Hâcib,1979:123). Güzel koku için 6530. beyitte “Yıparsıg karabaşka kafur aşudum / Tolun teg tolu yüz kayuğa ilettim. (Misk gibi karabaşıma kâfur örttüm; dolunay gibi dolgun yüzü nereye götürdüm.)” ifadeleri kullanılmıştır. Burada “yıpar” misk için kullanılmıştır (Hâcib,1979:645). Misk gizlenirse kokusundan belli olur. Bilgi saklanırsa dili ayarlamasından (düzenli bir şekilde kullanmasından) belli olur (Hâcib,1979:642). Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılmış Divan-ı Lügat-it Türk’te de “kumgan” adı verilen bakırdan yapılmış gülsuyu şişesi/ibrik/gügüm kaydedilmiştir (URL1/TDK,2003).

Türkler açısından İslam dininde koku kullanımının sünnet kabul edilmesi, Hz. Muhammed’in güzel kokulara olan düşkünlüğü, güzel kokuların Müslümanlar arasında kullanımının gündelik yaşamda ne kadar önemli yer tuttuğuna dair hadisler, İslamlaşmayla birlikte özellikle saray ve çevresinde kokunun önemini arttırmıştır. Aynı zaman diliminde ve akabinde, halk içerisinde geleneksel boyutta kokuyla ilgili uygulamalar gerçekleştirilirken, saray ve çevresinde farklı şekillerde daha zengin bir kültürel formla devam ettirilmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde yaygın kullanılmış koku çeşitlerinden biri olan “buhur suyu” ve uygulamasının kökeni yüzlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Bu dönemde büyük bir ciddiyetle buhur suyu imalatı ve dağıtımı yapılmakta; padişaha, saray mensuplarına, vükelaya, hareme, ulemaya zarif şişeler içinde sunulmakta ve Hırka-i Şerif Alayı’na davetiye yerine geçmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden elde edilen bilgilere göre buhur suyu, halk tarafından da kullanılmakta; hatta camilerin etrafında camekânlı küçük kutular içinde yasemin, sümbül, gül, reyhan, sandal, kakule, tarçın, karanfil gibi esans yağları satılmaktadır. İstanbul’da camiler kâfur

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

kokusu yayan kandillerle aydınlatılmakta ve halk, İstanbul'un çarşılarından bol miktarda buhurdan almaktadır. Yüksek statülü insanlar ise uçucu yağları, özellikle misk ve amberi yaygın olarak kullanmaktadır (Diktaş,2012:16-17;URL6). Osmanlı İmparatorluğu'nun ipek ve tütsü yollarının üstündeki egemen konumu, bu anlamda kokuyla ilgili zengin bir kültürel dokuya sahip olmasına imkân sağlamıştır. Ancak özellikle gül suyuna yönelik yoğun bir uygulama ve ticari faaliyetin olduğu, bugün "Gülhane" olarak bilinen yerde gül yağı/gül suyu üretimi yapıldığı, gülsuyunun "gülabdan" denilen altın veya gümüşten yapılan özel kaplar ile konuklara sunulduğu ve halk içerisinde de yoğun şekilde kullanılarak tüketildiği bilinmektedir (URL2). Saray ve çevresindeki uygulamaların yanı sıra günlük yaşamda koku kullanım oranının yoğunluğu; mekânların buhurdan içindeki tütsülerle kokulandırılması, kokulu kahvelerin ikram edilmesi, çeşitli kokularda mumların yapılması, kokulu mürekkepler kullanılması, çiçek sulu yemek ve şerbet tarifleri uygulanmasından anlaşılmaktadır. Geleneksel olarak kullanılan dereotu, anason, fesleğen, kişniş, kimyon, çemen otu, nane, çörek otu, kekik, maydanoz, safran, adaçayı, susam, sumak, kekik, vanilya vb. kokulu bitkiler ve baharatlar belirli yemek, tatlı ve içeceklerin hazırlanmasında kullanılmıştır/ kullanılmaktadır. Zeytinyağlı yemeklerin çoğuna "koku"lu otlar ilave edilmektedir. Dereotu, yeşil anason ve lentisk; rakı gibi kokulu aromalı alkollü içeceklerde kullanılmaktadır. Tadı hafif tatlı olan kişniş, adaçayı ve portakal kabuğu rendesi pilav ve doldurulmuş sebzelerin (dolma) lezzetini arttırmak amacıyla kullanılmaktadır. Kimyon, karabiber, kekik, çörekotu kahvesi vb. kokulu baharatlar etli yemeklerde kullanılmaktadır (Nicolas,2010:65-83). Görülen o ki Anadolu'da yeme kültüründe kokulu baharatları, içme kültüründe kokulu bitkileri kullanan Türklerin "koku"nun lezzetle ilişkisini çok önceden keşfettiği aşikârdır.

Bu denli yaygın koku kültürünün, bedene uygulanan parfüm çeşitlerinin sınırlı kalmasıyla çelişen durumu; Avrupa'nın aksine İslami inançlar gereği su ile yapılan temizliğin, parfümden öncelikli olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Ortaçağ sonrası dönemde vücudun kötü kokularını maskeleyen için parfüm kullanan Avrupalıların aksine, Osmanlılarda ağır koku/parfüm kullanımına gerek duyulmamıştır. Osmanlı'da parfüm üretiminin sınırlı kalması, bu gerekçeden kaynaklanmaktadır. XIX. yy sonuna kadar Osmanlı parfümleri alkolsüz, kokulu sular, kokulu yağlar ve macunlardan ibaret olmuştur. Kalıcılığı az, uçuculuğu fazla olan Osmanlı kokularının alkollü olarak üretimi Avrupa tarzı kolonya, parfüm ve losyonlarla tanıştıktan sonra gerçekleşmiştir (Yentürk,2005; Diktaş,2012:17-20).

Tarihsel anlamda kokunun bu serüveni, Türk kültürü açısından özellikle halk içerisindeki uygulamalar noktasında farklı şekillerde kendini göstermiştir. Bu uygulamalar, yaşam döngüsü içindeki evrelerde zamanla bazı ritüellere ve inançlara dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. Geçiş dönemlerinden ilki olan doğum öncesi hamilelik döneminde annenin, kokusunu aldığı bir meyve-sebze nedeniyle "aş erebilmesi"; yeni doğan bebeği ve anneyi kötü ruhlardan korumak için loğusa kadının ve bebeğin odasında kurutulmuş üzerlik tohumlarının/ adaçayının bulundurulması; dünyaya yeni gelen çocuğun tüm hayatını etkileyeceğine inanılan "ten kokusu"ndan dolayı çocuğa yapılması gereken

“tuzlama” işleminin zarurîyeti, doğumla ilgili inanışlardan sadece bazılarıdır. İnsan hayatının dönüm noktası olan evlilikte ise gelinin başına ya da boynuna ıslak karanfil asılarak gelinin güzel kokmasının sağlanması; geçiş dönemlerinin sonu olan ölüm gerçekleşikten sonra ise mevtanın yıkama suyuna lavanta-gül suyu vb. konularak yıkanması ve kefene sarılma esnasında bedene miskler sürülmesi de bilinen uygulamalardandır. Belirtilen bu ritüellerden hareketle hayatın en önemli evrelerinde, özellikle duygusal bir tepkiyi tetiklemenin en hızlı yolu olan kokunun gerek bireysel istek ve arzular, gerek toplumsal kabuller, gerek dini ve ladini unsurlarda, hayatın her merhalesinde farklı boyutlarıyla yer aldığını ifade etmek mümkündür. Konuyla ilgili olarak Anadolu’da¹ tespit edilen uygulamalardan bir kısmı şunlardır:

Türk dünyasında insana, hayatı boyunca kokmaması için bebeklik döneminde tuzlama işlemi yapılır; bu uygulama Anadolu’nun hemen her yerinde oldukça yaygın bir uygulamadır (KK1/9/12/16). Tuzla ilgili bu uygulamaya ek olarak nazara-kötü enerjiye ve hastalıkları sağaltmaya karşı, üzerlik tohumlarıyla tuzu kavurmak ya da patlatmak ve çıkan kokuyu insanın üzerinde ve mekânda dolaştırmak da vardır (Naskali,2004:68). İnsanın geçiş dönemlerinden biri olan evlilik ritüellerinden nişan sepetinin içinde; diğer olması gerekenlerle beraber kolonya, pudra, lavanta (kurusu ya da yağı), karanfil ve kokulu sakız muhakkak olur. Elazığ’da kız çeyizi, korunma/saklanma aşamasındayken kokulu sabunlarla sarılmakta, yazmaların ve çarşafın arasına karanfil konmaktadır. Düğünde gelinliğe ve damatlığa ıslak karanfil geçirilmektedir. Gelinin duvağına da çeşitli kokulu çiçeklerden taçlar takılmaktadır (KK1). Aydın ilinin Karpuzlu ilçesine bağlı Tekeler köyünde çiçeklerin en yaygını ve kabul göreni, kırmızı karanfildir. Bayramlarda oğlan evi, kız evine çiçek gönderirken karanfillerin yanına, kekik, sümbül, şebboy ve nergis gibi kokulu çiçeklerden ekler. Nişan çiçeğinin başlıca özelliklerinden biri de onun, mutlaka kokulu çiçeklerden seçilmesidir. Aynı köyde bulunan kız; yünden yapılmış, karanfille süslenmiş çiçeği konuştuğu delikanlıya kendi kokusuyla “kokulanarak” verir. Yün çiçeğin tercih edilmesinin sebebi ise bu çiçeğin uzun ömürlü oluşu ve yünün kokuyu muhafaza etmesidir (Mirzaoğlu,2004; Diktaş,2012:97). Düğün günü gül, lavanta, zambak gibi kokulu esanslar gelinin ve damadın başına, vücuduna, elbiselerine sürüldüğü gibi zıfâf için hazırlanmış yatağa da serpilmektedir (KK9/12/16). XXI. yy’ın kent düğünlerinde ise yer yer keselerin içinde lavanta vb. kokulu madde bulunan nikâh ve düğün keseleri dağıtılmaktadır (KK7). Konya’nın son dönem düğünlerinde sünnet ve nikâh/düğün davetiyelerinin kapak kısmına kokulu bitkiler yapıştırılmaktadır (KK15). Gelin ve damat, düğün alışverişinde kendilerine uygun kokuları bulmaya çalışmaktadırlar; hatta mağazalarda gelinliklerin aksesuarlarıyla birlikte gelin ve damat kokuları/parfümleri de birlikte satılmaktadır. Gelin çiçeğinin de kokulu çiçeklerden seçilmesi esastır (Diktaş,2012:98-99). Hac’dan dönen hacılar, yanlarında misk vb. esanslar getirerek bu esansları yakınlarına hediye verirler. Bu kokular, Mekke ve

¹ Kokunun Türk kültüründeki yansıması boyutu; örneklem bağlamında Türk dünyasından Anadolu ile sınırlandırılmıştır.

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

Medine'nin kokusu niyetine sürülmektedir ve makbul gören kokulardır (KK8). Yine Hac'dan dönen hacılar hayırlı olsuna gelen konuklarına zezem suyundan ikram ederler. Suyun kokusu yoktur aslında; ancak zezem suyunu koklayıp içenler sanki kutsal toprakların kokusunu almış gibi hissederler (KK7). Trabzon, Rize, Artvin yöresinde askere gidecek gençlerin eline ayağına; evlenecek kızın eline ayağına ve damadın eline kına yakılır. Anadolu'nun bazı yerlerinde özellikle Ardahan, Kars, Rize, Artvin ve Trabzon'da yaşayan Azerilerde ölünün eline ayağına kına sürülür ve ölü bu işlemde sonra kefenlenir. Kına, temizliği/görselliği sembolize eder ve kendine has kokusu vardır. Ölen kişiye kına sürülmesi ise mevtanın kına kokusuyla cennete gideceğine inanılmasından kaynaklanmaktadır (KK14). Kars'ta mevtanın defin işlemlerinde cenazenin kokmasını önlemek üzere, mevtanın koltuk altlarına yöredeki bazı kokulu bitkileri yerleştirirler (KK4). Kefene de buhur, kâfur denen kokular serpiştirilir (KK5). Kars'ta sitre ağacı suda karıştırılır ve tabutun içinde mevtanın yanına konulur. Ölünün güzel kokması için yapılan bu uygulamada, sitre ağacının Kerbela'dan getirildiği için uğurlu olduğu inancı etkilidir (KK6). Mevta yıkanırken suyuna gül, lavanta, karanfil vb. esanslar dökmek; yıkandıktan sonra da temiz bedene misk sürmek/kefene gül suyu serpiştirmek Anadolu'nun birçok yerinde yapılan uygulamalardandır. Denizli'nin Çivril Özdemirci Mahallesinde ölünün ardından yapılan bir uygulama vardır ki bereketin kokusunu çağrıştırmaktadır. Ölümün yedinci gününde merhumun evinde bir araya gelen mahalleli, ölü evine ait unla yağlı katmer yapıp yer ve gelmeyenlere de dağıtır (KK3). Anadolu'da yine ölen kişinin ardından helva yapılır ya da yaptırılır ki helva kokusu ile ölü evinin bereketi/hayrı ilişkilendirilir. Bu uygulamalarda kokunun hem ölen kişiye ulaşacağına, hem de ölenin dünyada bıraktıklarının bereketinin olacağına inanılır (KK1). Nazara ve büyüye karşı üzerlik, adaçayı, safran, günlük yakmak ve evin tüm odalarında bu tütsü dumanını dolaştırmak; olumsuz düşüncelerden ve evdeki kötü etkilerden kurtulmak için günümüzde de yapılan uygulamalar arasındadır (KK2). Tütsülerin, evi ve çeşitli mekânları güzel kokutmak amaçlı kullanılması dışında ibadetlerde, dinsel ritüellerde de kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu'da camilerde misk ve amber kullanılırken; cami cemaatine gül suyu ve misk/esans dağıtmak da vazgeçilmeyen uygulamalardandır. Dini bayramlarda da cami cemaatine namaz çıkışı kolonya ile gül lokumu; eve gelen misafirlere kolonya ile güllaç gibi tatlılar ikram edilmektedir (KK2). Tarihi kabuller açısından Anadolu'da, kavgaların olduğu yerlerde genellikle kötü kokuların hâkim olduğuna inanılır; bu nedenle huzursuzluk ya da kavga olmasın diye camilere, odalara vb. mekânlara karanfil, lavanta gibi güzel kokular çok ince/delikli kumaşlardan yapılmış keselerin içine ya da çeşitli kaplara konulur (KK10). Ayrıca Anadolu insanı kandil geceleri gibi özel gecelerde, perşembe ve cuma günlerinde “Günlük ağacı kabuğu, günlük akması, misk, çörek otu, üzerlik, adaçayı, defne yaprağı”nı metal bir kaptaki yakarak camiyi/evi tütsüler; böylece kokunun etrafını meleklerin kapladığına, kötü ruhların/kötü enerjinin melekler tarafından uzaklaştırıldığına inanır. Bu uygulamalar hem insanın beynini, hem bedenini, hem de ruhunu rahatlatmaya yöneliktir (KK2). Misk kâfurla koklanılarak kullanılması da kötü ruhlara, kötülöklere ve çeşitli rahatsızlıklara karşı

iyi gelmektedir. Kaynaklarda Hindistan bölgesinden İslam coğrafyasına misk, amber ve kâfur gibi güzel kokular ve türlü türlü ilaçlar geldiği yazılıdır. Zehirlenmelerden sonra misk ile ilgili tavsiyelerde bulunan İbn-i Sina, soğuk mizacı baskın kimselere kan alma işleminden önce hoş kokulu bir şurub, şarap ve nane ile hazırlanmış bir ekmeğe parçası veya misk ile kokulandırılmış ayva verilmesini tavsiye etmiştir. (Kavak,2018:205-218-220). “Misk, amber ve safran”ın gerek nazara karşı korunmak amaçlı muska yazma gibi işlerde kullanıldığı; gerek büyü yapma gibi kötü amaçlara hizmet ettirildiği bilinmektedir. Evrenin bugünkü döngüsünde insan, radyasyonun zararlarından kurtulmak için koku ile ilgili tütsü vb. işlemler yapsa da, bu işlemlerin rahatlatıcı özelliği çok kısa sürmektedir. Ledün/enerji biliminde maneviyat gözü olan “üçüncü göz”ü açmak için, üzerliğin yirmi bir gün çiğnenerek yenmesi ve üzerliğin yakılması gereklidir; bu işlemle insanın maneviyatının güçlendirileceğine inanılır. Nitekim XXI. yy’da alternatif tıpta kokulu bitkilerin biyoenerjiye çok faydası olduğuna inanılmaktadır (KK2). Halk inanışlarında ise nane, karpuz, zeytinyağı ağız kokusuna; nergis kokusu midedeki hastalıklara iyi gelmektedir. Kahve; amber, damla sakızı veya mercanköşkü ile kokulandırılan kokulu nargilelerin; gül suyu ile kokulandırılan şerbetlerin içilmesi de lezzetin kokuyla ilişkilendirildiği uygulamalardandır (KK11). Gül, safran, misk, amber, melisa, yasemin, leylak, ardıç, kakule, zencefil, zambak, reyhan, çörek otu, sandal, ud, ıtır, menekşe, lavanta, karanfil, iğde, greyfurt, kakule, kuşdili, Semra çamı, mine çiçeği, limon çimeni, neroli, sandal, kır papatyası, ıtır çiçeği, mimoza, tefarik, okaliptus, Hint limon otu, rezene, tarçın, mandalina, Fas turuncu, ardıç vb. güzel kokulu bitkilerden üretilen kokular da esansların oluşturulması için kullanılmaktadır (Diktaş,2012:85-88). Çeşitli bitkilerden elde edilen kokular, maddi manevi şifa kaynağına dönüşmektedir. Halk uygulamalarında cilt şapının üzerine bu yağlar kullanılırsa terleme önlenmekte ve boyun, koltuk altı gibi yerlere sürüldüğünde deodorant işlevi görmektedir. Çörek otu sabit yağlardandır; birçok hastalığa da kullanılmaktadır. Çay ağacı, okaliptus, sedir, karanfil, ada çayı, papatya yağlarının da saçlar için kullanılması esastır. Doğadaki kokulu bitkilerin çoğu; hem cilde, hem saça, hem de psikolojik ve fizyolojik hastalıkları tedaviye yönelik ilaç mahiyetindedir. Modern yaşamda kendine “aktar” adıyla yer bulan bu meslek, aslında halk hekimliğinin/ocak anlayışının geleneksel aktarımıdır. İnsanın manevi ve maddi huzur, rahatlama ve şifalanma için dünyayla maddi bağını koparması gerekmektedir; ancak günümüz şartlarında bu da çok olası görünmemektedir (KK2/3/13). Kültür tarihimizde eve gelen konuğa kahve ile şerbet sunmanın yanında koku ikram etmek de kökleri eskiye dayanan bir alışkanlıktır. Bu ikram, sarayda önemli bir konuk kabul edilirken de günlük ilişkilerde bir komşu ağırlanırken de aynı şekilde yapılır. Hatta bu ikram; konuğun niteliğine göre altın, gümüş ya da camdan bir gülubdanın içinden ellere ve yüze gül suyu sürmek şeklinde gerçekleştirilir. Daha sonra içine çeşitli kokulu bitkinin ya da tabaka halinde satılan buhurun konulduğu kor yerleştirilmiş buhurdan getirilir. Buhurdandan çıkan duman ve koku, saçlara ve sakala sindirilir, bu duman daha önce sürülmüş olan gül suyunu kurutarak kokunun daha kalıcı olmasını sağlar (Yentürk,2005; Topal,2012:50-53).

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

Antik dönemden yakın tarihe ve günümüze halk içerisinde ve yönetim bazında çeşitli uygulamaları bulunan “koku”, edebi kaynaklarda da kendini göstermektedir. Bir halk şiirinin dörtlüğünde, genç kızların güzel ve temiz kokusunun ayvanın kokusuyla özdeşleştirilmesi, beynin duyguları yönettiğinin bir göstergesidir.

“Kız da der ki açılmadık goncayım
Sandıklarda *burcu burcu ayvayım*
El değmedik yanıl yanıl almayım
Güzellikte hub yaratmış Hak beni (Duman,2013:800)”

“Dinleyin ağalar tarif edeyim
Gözde hayal hayal işi sılanın
Estikçe *rüzgâr kokar* burnuma
Kayısı toprağı taşı sılanın (Duman,2013:25)”

Âşık Said’e ait olan bu dörtlükte de rüzgâr kokusu sılanın kokusunu taşıyandır; sıla toprağı da kayısı ile sembolize edilmiştir.

“Aziziye Aziziye duman çökmüş boz yazıya
Ocakta *kahve* kavrulur
Dumanı göğe savrulur (Ben Yandım Aman)

Kuşlar yuvadan çıkmadan
Anası kızdan ayrılır (Hey) (URL3)” türkü dörtlüğünde “kahve”nin kokusu tasvir edilmiştir ve kahve kokusunun ne kadar hızlı yayıldığı vurgulanmıştır.

“Ay doğar sini gibi
Sallanır selvi gibi
Yavrum *kokun* geliyor

Bursa’nın *gülü* gibi (Oğuz,2006:28)” şiirinin dörtlüğünde ise güzelliği vurgulanan insanın kokusunun da Bursa’nın gülü gibi güzel olacağı dillendirilmiştir.

“Şu karşiki dağda kar var duman yok (...)
Ver benim sazım efendim, ben gider oldum

Süremedim lavantayı konsola koydum (URL7)” nakaratının geçtiği türküde de sevdiğine veda eden kişi ayrılacağı yere sembolik olarak lavanta kokusunu bırakmaktadır. Sevilenin kokusuyla hatırlanması, insan için koku hafızasının ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak görülen o ki güzel kokular, güzel varlıkların kokularıyla eşleştirilmektedir. Lavanta, portakal, vanilya, müge ve gül gibi bazı kokuların, duygu durumunu pozitif yönde etkilediğine dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Hatta kokuların etkisi sadece duygu durum bağlamında sınırlı kalmamakta; biberiye ve nane kokusu gibi uyarıcı özellikleri olanlar da farklı amaçları gerçekleştirmek üzere kullanılmaktadır (Akben,2019:41)

Türk kültürünün yaşayan halk kültüründen ve edebi ürünlerinden verilen söz konusu örnekler, kokunun; Türk kültür ekseninde dillik malzeme oluşundan, çeşitli amaçlar doğrultusunda ve hayatın çeşitli evrelerindeki ritüeller çerçevesindeki uygulamalarına değin gerek geleneksel, gerekse modern yaşamın

bir parçası olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu yönüyle “koku”, dünya ekseninde görülen ve Türk kültüründe de yansımasını bulan bir motif ve ritüel yapısına sahiptir.

İlkel dönemden modern zamana gelinceye kadar genel bir çerçevesi çizilen ve bu anlamda Türk kültüründe de benzer şekilde yansımaları bulunan koku, çağdaş dönemde de kullanım şekli ve biçimi belirli oranda değişime uğramakla birlikte, temel anlamda birey ve toplum yaşamı açısından kendine yer edinmiştir. Antropolojik veriler ve tarihsel düzlem açısından kokunun dünyanın farklı kültürlerinde kendine özgü ritüellerine karşın, özellikle hayatın geçiş evrelerinde baskın bir şekilde kendine yer bulduğu tarihsel bir realitedir ve bu yönüyle insanlığın en temel ortaklıklarından birini bünyesinde taşımaktadır. Gerek coğrafyanın, gerekse dönemlerin kendi içindeki şartlardan dolayı farklı uygulamaların varlığı ortaya çıkmış olmakla birlikte, kokuyla ilgili kabul ve retlerin geleneksel bir formata dönüştüğü görülmektedir. Bu yönüyle temel itibarla koku, bireyde fiziksel bir yansımayla bulunmaktadır ve insanoğlunun ilk dönemlerinden itibaren kokunun canlılar üzerindeki etkisi fark edilmiş; bu farkındalık eczacılığın gerek tıbbi, gerekse de kozmetik alanında ayrı bir çalışma sahası olarak görülmüştür. Tıbbi ve estetik endişelerin yanında, kokunun dini uygulamalardaki etkisi de göz ardı edilememiş ve dinler açısından da bahsedilen önemli bir konu haline getirilmiştir. Bu noktada kokunun özellikle duygusal geçiş sağlaması bakımından gerek ikna, gerekse de manipülasyon için son derece elverişli bir enstrüman olarak kabul edilmesi; politeizmden tek tanrılı dinlere kadar birey ile kutsal arasındaki bağ açısından önemli bir yardımcı unsur konumunda kalmasına imkan sağlamıştır. Birey ve toplum yaşamı açısından farklı mecralarda kullanılma alanına sahip olması, kokunun etkisini ve kullanım alanını belirli kalıplarla sınırlandırmaktan ziyade, işlevsel boyutta değerlendirmeyi daha anlamlı kılmaktadır.

İşlevi itibarıyla binlerce yıl öncesinden günümüze etkisi ve kullanımı devam eden kokunun bu boyutu, geleneksel uygulamalarda belirli ölçüde modern yaşama yenilmiş olmakla birlikte, özellikle doğum ve ölüm gibi korunaklılığı büyük ölçüde devam eden geçiş törenlerinde hem geleneksel, hem modern yöntem ve ritüellerle kendine yer bulmuştur. Kokunun, yaşamın sürdürülebilirliği ve toplumun devamlılığı için gerekli olan evlilik gibi uygulamalarda çiftlerin birlikteliğine imkân tanınması ve buna yönelik yaşanan/yaşanması muhtemel problemlerde çözümün bir parçası olması da oldukça dikkat çekicidir. Geçiş törenlerinin hemen tüm aşamasında kokunun tespit edilen ilk uygulamalarından bugüne kadarki kullanımı, antropolojik açıdan bireyin ve toplumun düşünsel kabullerindeki ortaklıkların devamı noktasında önemlidir. Kokunun, kozmosun devamı ve sürdürülmesi adına geçiş törenleri başta olmak üzere, kriz ritlerinden takvim ritlerine değin birey ve toplum açısından yaşamsal döngünün çevriminde yer edinmiş olması, vazgeçilmezliğine zemin hazırlamıştır. Uygulamalarda kullanılan bitkinin ya da kokunun değişimine, diğer bir ifadeyle kullanılan nesnenin değişmesine karşın uygulamayı doğuran sorunların ve kabullerin devam

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

etmesi; kültürün koku açısından geleneksel ile yeninin beraberliğindeki devamına da imkân tanımıştır.

Kokunun kolektif bilinçteki yerini ve mitik yansıma alanlarını ise “toprak kokusu” bağlamında örneklendirmek mümkündür. Türkiye coğrafyasında yağmur sonrası oluşan ve “toprak kokusu” şeklinde adlandırılan kokunun arka planında, genellikle yağmurun getirdiği bolluk ve bereket inancı olduğu düşünülür. Koku, biyolojik anlamda türlerin devamını sağlayan bir duyu ve özellikle insan vücudunun bağışıklık sisteminin gözlenebilir bir reaksiyonudur. Her insanın kendine ait bir kokusunun olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Hatta bu gerçeklik, eş seçiminde bireylerin yakınlaşmasına ya da uzaklaşmasına yol açacak etkenlerden biri olmaktadır (Ozan,2014:89-97). Düğünlerde gelinin güzel kokularla bezenmesini bu kapsamda ele almalı ve bu durum kriz ve bolluk ritüeliyle bağlantı kurularak değerlendirilmelidir. Evliliğin toplumsal sürerliliği sağlayacağı düşüncesi, bu yolla doğacak yeni nesillerle kozmosun devamına yönelik bilinçaltı kabul ve uygulamaları, bu uygulamalardaki kokuyu anlamlı kılmaktadır. Özellikle çiftler arasında yaşanabilecek bir problem ve bunun sonucunda oluşacak çocuksuzluk probleminin giderilmesi, evliliğin ilk gününden itibaren çiftler arasındaki sıcaklığı arttıracak çeşitli kokularla sağlanmaktadır. Bu yönüyle toprak kokusuna yüklenen bereket inancı fikri kadına da yüklenmekte, toprak ve ananın alıcılığı, tohumu evirip çevirerek yeryüzüne yeni bir oluşumla ve yeni bir kokuyla vericiliği; toprak ile kadının kaçınılmaz benzerlik ilişkisinin koku üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir.

Kokunun bu döngüsel işlevinin bilinçaltı ve bilinç arasındaki ince çizgide yer edindiğini, bireylere birtakım duygular hissettirdiğini, anılarını geri çağırdığını ve nesneyle birey arasındaki bağın bir anlamda kokuyla da ilişkili olduğunu keşfeden yönetim sistemleri “koku”yu insanların duygularını harekete geçirmek için araç olarak kullanmaktadır. Özellikle toplumsal yaşamın doğurduğu dini akımlar, kokunun bu gücünün uhrevi ve sıra dışı bir ortam yaratma noktasında kullanılmasına fırsat sağlamıştır. Bireyin fiziksel ihtiyaçlarının giderilmesi yanı sıra uhrevi noktadaki bağının da sağlanması için gerekli görülen koku, dini uygulamalarda yöneticinin ilgili kesimi yönlendirmeyi sağlayacak bir materyal olarak gördüğü araçtır ve yönetici, kokuyu bir anlamda dönüştürücü ve hükmedici bir tavırla kullanır. Dinlerin çeşitli gruplar halinde sınıflara ayrılması ya da sosyolojik cemiyetlerin oluşması, bu çerçevede “biz” “siz” karşıtlığının getirdiği avantajları sağlamak adına farklı kesimlerin kokuyu tanınma (kimliksel boyutta) ve kendinden geçiş aracı olarak kullanmasına yol açmıştır. Kokunun bu özellikleri, ona çağrışımsal bir mahiyet kazandırmakta ve çağrışımsal gücü bilinçaltında hatırlamayı kolaylaştıran bir etken olarak ön plana çıkarmaktadır. Günümüz Türkiye’si açısından yakın geçmişin küçük bakkalilerindeki kokudan, mutfaklardaki çeşitli yemek kokularına; kitap kokusundan yeni alınan kıyafet kokusuna kadar yaşamın her kesitinden farklı kokuların bilinçaltında belirli bir yer ettiği; geçmişe ve “an”a yönelik çeşitli göndermelerde bulunduğu bir realitedir. Buna karşın geleneksel yapının getirdiği ritüellerin zamanla kaybolması, toplumsal ortaklığı ve bireysel hafızaya yüklenecek unsurları ortadan kaldırdığından kokunun

çağrıştırdığı değerler zamanla kaybolacaktır. Bu durum modern teknoloji açısından avantajlar sağlamakta ve özellikle kolektif hafızanın kaybı, bireye yönelik yeni bir koku hafızası yaratmayı desteklemektedir. Fizyolojik olarak beynin keskin bir şekilde ilk olarak koku almaya ayarlı olması, bir yetişkinin on bin farklı kokuyu ayırt edebilecek yapıda olması, vücudun iyi çalışır durumda olmasını sağlamak için birkaç haftada bir koku nöronları üretmesi, kokunun direk olarak beyne iletilmesini sağlayan unsurlardır (URL4/URL5). Kokunun bilimsel boyutunda fiziksel uyarıcıların bireyin davranışlarına etkisini keşfeden üreticiler, Bedesten'den AVM'ye geçişin oluşturulduğu sosyal ve ticari yeni kent yapılanmalarında, kokuyu alışveriş kültüründe yönlendirici olarak kullanmaya başlamışlardır. Nitekim günümüzde "koku", yönetilmek istenen insanlara bazı markalarca pazarlama taktiği olarak ürünlerde, mağazalarda ve birçok alanda araç olarak sunulmaktadır. Bu sayede insanların hem akli, hem de duyguları baştan çıkarılmaktadır. Dini yapılarıdaki bağlanmanın modern döneme ticaret ekseninde yansması, bağımlılığın bireyin fizyolojisindeki bazı noktaların uyarılması yoluyla yapılması; kokunun bu gücünü hem legal bir uygulamaya, hem de kazançlı bir rekabetin varlığına taşımaktadır. Özellikle son dönemlerde birçok alışveriş merkezinde insanları bilinçsizce alışveriş yapmaya itebilecek şekilde kokuların kullanıldığı bilinmektedir. İşleve ilişkin kokulandırmalardan biri marka kimliğinin parçası olarak, diğeri ise vitrin malzemesi olarak kokunun kullanılmasıdır. Fastfood zincirlerinin havalandırma sistemlerinin olmamasının nedeni, işletmelerin sistemi kurmaya paraları olmamasından değil; kızarmış patates kokularının vb. kokuların müşteri çekeceğine inançlarından kaynaklanmaktadır. Birçok kahve zincirinden alınan kahvenin kavrulup çekilmiyorken dahi, sanki o an kavrulmuş ve çekilmiş gibi kahve kokusu olarak satılabilmesi de bu örneklerden biridir. Endüstrinin yüzde ellisi lezzet üzerinden döndürülmektedir. Örneğin herhangi bir süpermarkette satın alınan ürünlerin yarısından fazlasında gerek şeklen, gerek işlevsel olarak bir şekilde kokulu müdahale vardır.

Kokunun toplumsal etkisinin yanı sıra; insanın koku deneyimlerinin kolektiflik dışında kişisel öğeler taşıyabileceğini, dolayısıyla kokunun yaratacağı etkinin kişiden kişiye değişiklik gösterebileceğini, kimileri için hoş olarak adlandırılan kokuların kimilerine itici gelebileceğini de belirtmek gerekmektedir. Ayrıca konuya ilişkin tıbbi tespitlere göre, koku alma bozukluklarının; hastaların hayat kalitesini düşürdüğü, iştah ve kilosunda değişikliğe neden olduğu, günlük yaşantı ve psikolojisini bozduğu (Kandemir,2016:53); olumsuzlukların aksine, güzel/hoš kokunun hastalarda olumlu yönde kaygıyı azalttığı, uyku bozukluğunda tedavi edici etkisinin olduğu, defansta yaşam kalitesini arttırdığı da kabul edilmektedir (Akben,2019:41).

Sonuç

Temel yaklaşımlar açısından çalışmada verilmeye çalışılanlar, hayatın birçok noktasında insanın karşısına çıkan kokunun -bilerek ya da bilmeyerek-bireysel ve toplumsal çerçevede yaşam alanı ve yaşam tercihlerini oluşturan çok önemli bir unsur ya da kavram olduğunu göstermektedir. Bu noktada hayatın içinde

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

“koku” ile ilgili yapılan faaliyetler, gerçekleştirilen ritüeller, ritüellerin işlevleri ve bunlara bağlı olarak şekillenmiş olan toplumsal kabuller de kokunun işlevselliğini vurgulamaya yöneliktir.

Toplumsal kabullerin geçmişin batıl, yeninin çağdaş/modern olarak adlandırılması boyutunda zayıflatılmasına karşın; Türkiye gibi henüz gelişimini tamamlamamış ve daha ziyade ithal ürünlerle ve montaj sanayi ile gelişimini sürdüren ülkelerde, zaman zaman dış ve iç düşman gibi tehditlerle geleneğe dönülme çabası, toplumsal ritüellerin devamına imkân sağlamaktadır. Ayrıca XXI. yüzyılda yaşanan olaylar nedeniyle, özellikle dini ve milli hassasiyetlere yönelik söylemlerin güç kazanması, doğal olarak yerel kültürlerle ve ritüellere olan merakı arttırmış ve bu durum da koku kültürüne bağlı ritüellerin devamına bir anlamda destek olmuştur. Bu durum modern pazarlama teknikleriyle gelenek arasındaki çatışmanın, zaman zaman gelenek lehine kazanılmasına, doğal olarak toplumsal değer ve kabullerin güçlenmesine fırsat tanımakta ve sürdürülmesine de kolaylık sağlamaktadır. Geleneğin tespit, uygulama ve sürdürülebilirliğinin test edilmesi noktasında Türkiye de, “organik”e dönüş örneğinde olduğu gibi doğaya dönüş ve kültürel kabullerinin devamına destek vermiştir. Tüm bu unsurlar kokuyla ilgili ritüelleri de desteklemiştir.

Kaynakça

- Akben, Cantürk (2019). “Hayatımızı Yöneten Kokular”, *Onto Dergisi*: 38-43.
- Diktaş, Mustafa Yakup (2012). Misk ü Amberden Parfüme Türkiye’deki Koku Kültürünün Dönüşümü, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Duman, Mustafa (2013). “Kırşehir Türkülerinde Meyve”, *IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Tudok 2012 Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları: 795-810.
- Ergin, Muharrem. (2000). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Genders, Roy (1972). *Perfume Through The Ages*, New York: Putnam&Sons.
- Groom, Nigel (1992). *The New Perfume Handbook*, Honkong: Palatinoby Best-set Typesetter Ltd.
- Hâcib, Yusuf Has (1991). *Kutadgu Bilig* (nşr. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: TDK Yayınları.
- Hurton, Andrea (1995). *Parfümün Erotizmi: Güzel Kokuların Tarihi*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Kandemir, Süheyla; Muluk Bayar, Nuray (2016). “Koku Fizyolojisi ve Koku Testleri: Derleme”, *Turkish Journal of Clinics and Laboratory*, 7(2):48-53.
- Kavak, Mehmet (2018). “Ortaçağ’da Misk”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı/ Special Issue in Honour of Prof. Dr. Azmi Özcan By His Students: 188-229.
- Mirzaoğlu, Gülay (2004). “Aydın-Karpuzlu Yöresinde Nişan Çiçeği Geleneği ve İşlevsel Yapısı”, *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 31:195-206.
- Naskali Gürsoy, Emine (2004). *Tuz Kitabı*, İstanbul: Kitabevi.

- Nicolas, Michele (2010). “ Türkiye Bitkileriyle İlgili Bazı Gelenekler, Törenler ve İnançlar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 11, S.1: 65-83.
- Oğuz, Öcal (2006). *2006 Yılında Çorum’da Yaşayan, Geleneksel Kutlamalar*, Ankara: Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayınları.
- Ozan, Vedat. (2014). *Kokular Kitabı*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Temiz, Sevgi Hayriye (2007). Uşak Müzesinden Bir Grup Koku Kabı ve Lidya Parfüm Endüstrisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Topal, Hande (2007). Koku Kullanım Kültürü ve Türkiye’de Kolonya Ambalajı, İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Vigarello, Georges. (1996). *Temiz ve Kirli*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yentürk, Aybala (2005). *Osmanlı Parfümleri, Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm*, (çev. Priscilla Mary Işın/Türkçe Almanca parfüm sergisi dolayısıyla hazırlanan seri katalogundan ve çeşitli yazarların yazılarından oluşmaktadır.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SÖZLÜKLER

“Koku” maddesi; *Türkçe Sözlük* (2009). TDK, Ankara: 1196.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1: “Divan-ı Lüğati’t -Türk”. <http://www.achiq.org/pitikler/dlt.pdf>. (12.09.2020)
- URL 2: “Koku/Parfüm”. <https://www.labmedya.com/parfum-gercegine-dair>. (24.03.2020)
- URL3. “Şiirlerde Koku”.https://tr.wikisource.org/wiki/Aziziye_Aziziye_Duman. (08.04.2009)
- URL 4. “Koku”. <https://www.marketingturkiye.com.tr/pazarlamanin-gizli-gucu-koku>. (25.04.2020).
- URL 5. “Koku” <https://bilimfili.com/koku-hafizasinin-arkasindaki-bilim>. (15.04.2020).
- URL 6. “Buhur suyu” <https://www.sultandan.com/blog/icerik/600-yillik-kadim-gelenek-buhur-suyu> (22.05.2020)
- URL 7. “Lavantayı konsola koydum” www.youtube.com/şarkı_sözleri. (26.06.2020).

KAYNAK KİŞİLER

- KK-1. Zekiye Öncül, Kadın, 1952 doğumlu, Elazığ merkez, İlkokul, Ev hanımı.
- KK-2. İbrahim Balbay, Erkek, 1981 doğumlu, Denizli merkez, Lise, Çiftçi, (Yirmi yıldır aktarlık yapmaktadır; ocaktan yetişmiş biridir.)
- KK-3. Ali Kılıç, Erkek, Denizli Çivril Özdemirci, 1958 doğumlu, Ortaokul, Çiftçi, (Hekimler diye bilinen halk hekimidir.)
- KK-4. Korkut Oran, Erkek, 1983 doğumlu, Kars merkez, Üniversite, İş adamı.
- KK-5. Mert Aydın, Erkek, 1960 doğumlu, Kars Kümbet, İlkokul, Çiftçi.
- KK-6. Ahmet Sarıkaya, Erkek, 1963 doğumlu, Kars Akyaka, İlkokul, Çiftçi.
- KK-7. Nur Avcı, Kadın, 1960 doğumlu, Denizli Acıpayam, Lise, Çocuk bakıcısı.

İlkelden Moderne Kokunun Tüketimi Ve Türk Kültüründeki Yansıması

- KK-8. Hüseyin Ferizli, Erkek, 1969 doğumlu. Burdurlu/Denizli merkezde yaşıyor, Lise, Teknisyen.
- KK-9. Ismaan Karaca, Kadın, 1959 doğumlu, Denizli Çivril Özdemirci, İlkokul, Ev hanımı, (Ocaklı/halk hekimi).
- KK-10. Sabiha Kazak, Kadın, 1980 doğumlu, Denizli merkez, Lise, Esnaf.
- KK-11. Aydın Temizsoy, Erkek, 1972 doğumlu, Kayserili/Ankara'da yaşıyor, Öğretmen.
- KK-12. Havva Aktaş, Kadın, 1974 doğumlu, Isparta merkez, Üniversite, Öğretmen.
- KK-13. Ramazan Kılıç, Erkek, 1963 doğumlu, Çiftçi. Denizli Çivril Özdemirci, Çiftçi (Hekimler diye bilinen halk hekimidir.)
- KK-14. Mustafa Turupçu, Erkek, 1955 doğumlu, Trabzon Vakfıkebir, Üniversite, Öğretmen.
- KK-15. Muhammed Özel, Erkek, 1977 doğumlu, Konya Cihanbeyli, Üniversite, Öğretmen.
- KK-16. Özlem Aydın, Kadın, 1980 doğumlu, Gaziantep merkez, Üniversite, Öğretmen.